

EMEVİLERİN İRAK VALİSİ HÂLİD B. ABDULLAH EL-KASRÎ'NİN HAYATI VE FAALİYETLERİ

Mustafa DEMİRCİ*

ÖZET

Emevî tarihinde, Irak valileri Şam halifeleri kadar etkindir. Bunlardan Haccac b. Yusuf geleneğinin takipçisi Halid el-Kasrî, Abdülmelik zamanında kısa süreli Basra valiliği ile işe başlar. Velid tarafından atandığı Mekke valiliği sırasında Kabeyi tamir ettirir, su getirir ve bir çok imar çalışması yapar. Ayrıca İbn-İ Eşas isyanından kaçan Iraklıları sert yöntemlerle Mekke'den çıkarır. Hişam zamanında ise Kaysi ve Kelbiler arasında denge unsuru olarak on beş yıl süreyle Irak valiliği yapar. Bu esnada Kûfe'de kapalı çarşı ve köprüler yaptırır, kendi adına para bastırır ve sulama kanalları açtırarak geniş toprakları ziraate açar. Bu sayede ülkede buğday fiyatlarıyla oynayabilecek bir zenginliğe erişir. Annesinin Hıristiyanlığı, Maniheistlere hoş görülmesi ve önde gelen ulemaya karşı takındığı ser tavırları nedeniyle zındıklıkla itham edilmiştir. Zamanla Kelbî taraftarlığına kayması ve halife ile aralarının açılması nedeniyle görevden alınmış ve işkenceyle öldürülmüştür. Onun ölümü Kaysi-Kelbî sürtüşmesini artırdığından Emevîlerin yıkılışında etkin bir rol oynamıştır.

Anahtar kelimeler: Emeviler, Irak, Halid kasri, Mekke, Haccac.

The Life and Works of the Ummayad Governor of Irak Halid B. Abdullah El-Kasri

ABSTRACT

In Ummayad history the governor of Irak was as influential as the Caliph in Damascus. Of them, Halid el-Kasri, follower of Haccac b. Yusuf tradition, started his carrier as governor of Basra in the time of Abdülmelik. Appointed to Mecca by Abdülmelik's son, Velid, El Kasri restored Kaba, brought water to the city and did other important public works. In addition, he was hard on expelling Irakis escaped from Haccac during the İbn Eşas rebellion from Mecca. During the time of Hişam he reigned in Irak as a governor for 15 years by observing the fine power balance set up between Kelbis and Kaysis. During his reign in Irak, he built covered bazaar and bridges in Kufe, issued money in his name, and by building irrigation canals he open large area of land to cultivation. Thus he became so rich and so powerful that he heavily speculated on wheat price making him richer. He was accused of heresy because his mother was a Christian and because he was so tolerant towards Maniheists while he was too hard towards ulemas. As time passed, he was dismissed and killed on torture because he changed the very balance between Kelbis and Kaysis in favour of Kelbis and he lost the Caliph's favour. His death contributed to the downfall of Ummayads because of the rivalry between Kaysis and Kelbis.

Key words: Ummayads, Irak, Halid Kasri, Mecca, Haccac

* Yrd.Doç.Dr., Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı
mustdemirci@hotmail.com

Emevî tarihinde Halifeler kadar, Irak valileri de etkin ve önemlidir. Her ne kadar başken Şam ise de büyük sosyal hareketler ve dini akımlar Irak'tan çıktığından ve başından itibaren muhalif gurupların yatağı olduğundan, bu devrin tarihi bakımından Irak ve Emevilerin buraya atadıkları valilerini incelemek ayrı bir önem taşır. Bundan dolayı Emevî tarihinin en parlak simaları da yine Irak bölgesinden çıkmıştır: Ziyad b. Ebihi, Ubeydullah b. Ziyad, Haccac b. Yusuf, Ömer b. Hubeyre gibi. Ancak bunlar arasında en ilginç portrelerden biri de Abdülmelik b. Mervan, Velid b. Abdülmelik, Hişam b. Abdülmelik ve Velid b. Yezd gibi Emevi tarihinin en parlak halifeleri dönemlerinde, yaklaşık 50 yıl yönetim kademlerinde kesintili olarak valilik yapan Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'dir. En çalkantılı dönemlerde beş yıl Mekke'de, kesintisiz 15 yıl Irak'ta valilik yapmasına rağmen, Halid el-Kasrî üzerinde şimdiye kadar müstakil olarak çok az durulmuştur.

Hayatı hakkında pek fazla bir bilgiye sahip değiliz. İbn Hallikan, onun Kahtâniler soyundan geldiğini iddia etmektedir. İsfehânî dedelerinden Kürz'un aslında bir Yahudi olduğunu ve işlediği bir cinayetten dolayı Becile kabilesine sığındığından dolayı "*Beceli*" künyesini aldığı kaydeder. Dedesi Yezid ise bizzat Medine'ye kadar gitmiş, Resulallah (s.a.v.) ile görüşmüş onunla sohbet etmiştir.¹ Kasr künyesi ise Kasr kabilesine mensubiyetinden gelir. Bu kabile Kahtanilere mensup olup, Mekke civarlarında bir kabiledir². Halid'in annesi ise Yunan asıllı (*ülc-ı rûmiyye*) bir cariye olup, ömür boyu Hıristiyan yaşamış, hatta oğlu Irak valisi iken, annesi için Küfe'de bir kilise yaptırdığı bilinmektedir.³

Siyasi hayatına ilk olarak Haccac b. Yusuf'un yanında başlayan Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'yi, ilk olarak, Abdülmelik b. Mervan (685-705) zamanında Mus'ab b. Zübeyr'in üzerine gitmek için hazırlıkların yapıldığı bir sırada, Hâlid Halifeye giderek "*Beni Basra'ya yollar ve peşimden de biraz atlı gönderirsen, senin adına orayı ele geçiririm!*" dediği aktarılır. Bu teklifi Halife tarafından kabul edilen Hâlid, görevli olarak Basra'ya gider, bir takım temaslarda bulunur, arkasından da takviye olarak Ziyad b. Şeybanî gönderilir. Fakat Mus'ab b. Zübeyr ile yapılan savaşta başarısız olur ve Basra'dan çekilmek zorunda ka-

¹ Yazar burada Hâlid'in hayatına geniş bir yer ayırır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü'l-Ferec Ali b. Hüseyin İsfehânî (ö.356/976) *el-Eğâni*, thk. Ali Uzba'vî-A. İbrâhim, (I-XXIV), Beyrût 1927, XXIII, 16,18.

² Muhammed b. Ebi Bekr İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l- A'yân*, thk. İhsan Abbas, (I-VIII), Beyrut-ty, II. 6-7

³ Belâzuri, bu kilisenin Abbasiler zamanında (III/IX) posta teşkilatı (*Berid*) için kullandığını haber verir. Bkz. Ahmed b. Yahya b. Câbir Belâzuri, *Futûhu'l-Bıldân*, thk. Abdullah Enis Tabba'-Ömer Enis Tabba', Beyrût 1987 (Türkçesi: Mustafa Fayda, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1987), 402.

lır⁴. Her ne kadar başlangıçta Abdülmelik'e çok iddialı konuşmuş ise de, Hâlid el-Kasrî aldığı ilk görevinde başarısız olmuş ve mahcup düşmüştü. Yine de o, Abdülmelik'in komutanlarından birisi olarak tanınmıştı.

Basra'da Mus'ab b. Zübeyr ile olan mücadeleden (71/690) bir sene sonra Musab'ın öldürülmesiyle sükuna ermişti. Abdülmelik, Hâlid'i Basra valiliğine tayin etti ise de Hâlid Basra'ya gitmedi, yerine Ubeydullah b. Ebu Bekri vekil olarak gönderdi. Fakat çok geçmeden Hâlid el-Kasrî Basra'ya gelerek, o sırada Ezârika Haricileriyle savaşmakta olan Muhalleb b. Ebî Sufra'yı Ehvaz'ın haracını toplamak üzere görevlendirdi. Bu arada kardeşi Abdülaziz b. Abdullah'ı, haricilerle savaşmak üzere Horasan'a gönderdi. Fakat Abdülaziz'in askerlik ve savaş tecrübesinin olmayışından dolayı, profesyonel hariciler karşısında hemen mağlup oldu. Bu haber Abdülmelik'e iletildiği zaman, Abdülmelik bu duruma fena halde kızarak Hâlide şu mektubu yazar; "*Mekkeli bir bedevi olan kardeşini bir savaş komutanı olarak gönderirken, Mühelleb gibi savaş ustası, savaşın sıkıntıları ile yoğrulmuş birisini haraç toplamak için görevlendirmişsin. Allah belanı versin...*"⁵ Halifeden gelen bu mektup üzerine, Basralıları, Küfe'deki Bişr b. Abdülmelik'i ve Ehvaz'daki Mühalleb b. Ebî Sufra'yı da yanına alarak, Ehvaz'daki Ezdî'leri mağlup ederler, fakat Hâlid'in basiretsizliği ve Mühelleb'in tavsiyesine uymaması yüzünden bir çok gemiyi Ezdilere yaktırır⁶. Nihayet üst üste gelen bu mağlubiyetler ve idarî hayattaki ilk yılları başarısız geçen Hâlid el-Kasrî, Abdülmelik tarafından görevden alınır (73/692-3), yerine Abdülmelik'in, kardeşi Küfe valisi Bişr b. Mervan atanır⁷.

I-Mekke Valiliği ve Harem'in İmar Faaliyetleri:

Hâlid Kasrî, Abdülmelik tarafından azledildikten sonra, bir daha Onun tarafından göreve getirilemez. Nihayet Velid b. Abdülmelik (705/715) in hilafetinin üçüncü yılında, 16 yıl gibi uzun bir aradan sonra, Velid tarafından Mekke valisi olarak görevlendirilir. Ayrıca Velid Mekke'nin imarı için Hâlid'e 30.000 dinar para gönderir⁸.

Hâlid, Mekke'ye varınca derhal Halifenin emrini yerine getirerek Harem-ı Şerifte bir dizi imar ve restorasyon yaptırır: Kâbe kapısını tamir ettirir, içindeki sütunları, su olduğunu ve köşeleri altınla kaplatır, Kabe'nin etrafında saf teşkil edilebilmesini ve kadın ve erkekle-

⁴ Ebu'l-Hazan İzzeddin Ali b. Ebi'l-Kerem İbn-i Esir, *El-Kâmil Fi't-Tarih*, trc. Beşir Eryarsoy, İstanbul-1986, IV. 278-9

⁵ İbn Esir, IV, 311

⁶ İbn-i Esir, IV, 304, 310-2

⁷ İbn-i Esir, IV, 328, 331, 338

⁸ Ya'kubi, *Tarihu'l-Yakubi*, nşr. Abdülemir Muhenna, Beyrut-1992, II, 284

rin ayrı ayrı guruplar halinde tavaf etmelerini sağladı. Safa ile Merve arasını kandillerle aydınlattı.⁹ Onun Harem-i Şerif hizmetleri bununla da sınırlı kalmadı; Mekke'de bir su sıkıntısının baş göstermesi üzerine, Velid'in özel emri ile Mekke yakınlarındaki Sa'lebe dağında bir de kuyu kazdırır, kuyudan tatlı su çıkar ve bu suyu kurşun borularla Mekke'ye kadar getirtir ve bir taş havuzda toplar.¹⁰ Bu kuyudan çıkarılan su zezem kuyusu ile *Rüknü'l-Esvet* arasından akıtılmıştı. Hâlid bu havuz'un açılışı sırasında çok tartışılacak ve oldukça cüretkar sözler içeren şu meşhur konuşmayı yapmıştı; "*Ey insanlar! Şu iki kişiden hangisi daha üstündür? Ademin ailesine vekil bıraktığı Halife mi? Yoksa onlara gönderdiği elçisi mi? Eğer sizler Halifenin üstünlüğünü bilmiyorsanız ben size söyleyeyim. İbrahim (a.s.) Rabbinden su istedi, O da ona acı bir su verdi. Halife bir su istedi, ona ise tatlı ve hoş bir su verdi*"¹¹. Bu konuşmada geçen acı su ile Zemzemi, elçi ile de Hz.İbrahim'i (a.s.); tatlı su ile Halifenin kuyusunun suyunu, halef ile de Halifeyi kast ediyordu. Kısaca Hâlid bu konuşmasında Emevî Halifesi Velid'in Hz. İbrahim (a.s.)dan daha üstün olduğunu ispatlamaya çalışıyordu. Ancak bu olaydan yaklaşık bir yıl sonra bu kuyunun suyunun tamamen kuruduğu rivayet edilir. Yine İsbahani'nin aktardığı bir rivayette Hâlid:" *Eğer Halife bana Kâbe'nin taşlarını söküp getirmemi emretse onu da yapardım*" dediği aktarılır.¹²

Bu konuşma Hâlid el-Kasrî'nin ruh halini ve Emevî iktidarı karşısındaki konumunu ele vermesi bakımından son derece dikkat çekicidir. Bilindiği gibi Emevîler kabile rekabeti üzerine kurulu bir siyaset takip etmişlerdi. Atadıkları görevlilerde bu dengeyi gözettilerini bilinen bir husustur. Ancak Hâlid el-Kasrî'yi bu manada destekleyecek ve iktidar karşısında güçlü kılacak geniş bir kabilesi yoktu. Mensup olduğu "*Becile*" kabilesi, iki büyük kabile federasyonu olan Yemenî(*Kaysî*) veya Mudarî(*Kelbî*) olmadığı gibi, çok itibarlı bir kabile de değildi. Bundan dolayı Hâlid'in yegâne dayanağı ve gücü, Emevî Halifelerine bağlıydı. Bunun için de halka rağmen iktidarın veya Halifenin hoşuna gidebilecek her türlü çığnlığı yapabilecek bir durumda idi. Nitekim, bu konuşmanın satır aralarından bunu çıkarmamız mümkündür. Halifenin, Hz. İbrahim (a.s.)dan üstün olduğunu ima eden bu çığn konuşmayı ona yaptıran, muhtemelen makamını pekiştirme arzusuydu. Bunu kaybetmemek için de Halifeyi hoşnut ede-

⁹ Bkz. Abdülkerim Özaydın, "Hâlid b. Abdullah el-Kasrî", *DİA*, XV, 281-282.

¹⁰ İbn Esir, IV, 481, Yakübi, sözü edilen bu kuyunun Süleyman'ın emeri üzerine kazıldığını söylerse de bu doğru değildir. Çünkü Hâlid Süleyman Halife olduktan kısa bir zaman sonra görevden alınmıştır. Yakubi, II, 233-4

¹¹ İbn Esir, IV 481, Yakubi, II, 293-4; Daha geç bir müellif olan İbn Nübate (ö.781/1366), Hâlid'in Zemzemi pisliklerin anası anlamına gelen "*ümmül-hanafis*" yada "*böceklerin anası*" olarak adlandırdığını yazar.Bkz. Cemalüddin Muhammed İbn Nübate el-Mısri, *Sehu'l-uyûn*, tkh. Ebu'l-Fazl İbrahim, Kahire-1964, 297.

¹² İsfahani, *Eğani*, XII, 16-18.

ceğini umduğu bu tür bir yola başvuruyor ve Emeviler için ideal bir vali görüntüsü vermek istiyordu. Nitekim diğer bir konuşmasında, Emevileri memnun etmek benzer sözler sarf ediyordu: " *Sizler, itaat-ten ayrılmayın, cemaatten uzak kalmayın. Vallahi imamına karşı gelen kim olursa olsun, onu yakaladığım gibi harem dahilinde asarım. Çünkü ben, Halifenin koyduğu kuralları ve uygun gördüğü şeylerin uygulamasından başka bir yol kabul etmiyorum*"¹³.

Hâlid el-Kasrî'nin Mekke'deki tavırları, Müslümanları ciddi şekilde rahatsız edmişti. Onun icraatlarından hiç unutulmayacak olanlardan birisi de, Velid b. Abdülmelik'in emriyle Hicaz bölgesinde bulunan bütün Iraklıları oradan çıkararak, Irak valisi Haccac b. Yusuf'a göndermesi olmuştur(94/712-3). Buradaki Iraklılar, Kûfe'de isyan eden Abdurrahman ibn Eş'as'a destek veren veya katılan, mağlup olduktan sonra da çoğu Mekke'ye sığınan kimselerden oluşuyordu. Dolayısıyla burada sözü edilen Iraklılardan kasıt, İbn Eşas isyanına destek veren ve Haccac'tan kaçan kimselerdir. Bu isyan İslam Tarihinde bir ulema ve ezilen sınıfların(köle ve köylülerin) desteklediği isyan olarak geçtiğinden, bunların arasında Said b. Cübeyr, Mücahid ve Talha b. Habib gibi zamanın önde gelen alimleri de bulunmaktaydı. Halife'nin Hâlid'den bu kimseleri Mekke'den çıkarmasını istemesi üzerine, Hâlid Mekke'de bulunan bütün Iraklıları şehir dışına çıkarmıştır. Ayrıca evinde herhangi bir Iraklıyı barındıran kimseyi de aynı suçtan cezalandıracağını ilan etmiştir. Vali'nin bu kararlı ve sert tavrını bilen Mekke'liler Said b. Cübeyr'e giderek: "*Hâlid oldukça kötü birisidir, Mekke'den başka bir yere gitsen iyi olur*" diye ısrar etmeleri de gösteriyor ki Mekkeliler nazarında Hâlid, siyasi ustası Haccac b. Yusuf kadar zalim birisi olarak algılanmaktadır¹⁴.

Ancak, Hâlid'in bütün yaranma çabaları boşuna gitti. Süleyman b. Abdülmelik (96/715-99/717) Hilafete geçince aynı yıl içinde onu Mekke amilliğinden azletti. Onun Mekke amilliğinden azli için değişik sebepler gösterilir. Bunlardan birisi, Müslüman bir kadının, Hâlid'in Mecûsi amillerinden biri tarafından tecavüze uğraması ve Hâlid'in de şikayete gelen kadınla alay etmesi gösterilir¹⁵. Daha sonra yazılan şiirlerde ve hakkındaki zındıklık ithamlarında sık sık Onun Ğayri müslimler ile Müslüman kadınların evlenmelerine izin verdiği yönündeki eleştiriler dikkate alınırsa,¹⁶ onun bu tavrı Müslümanlar

¹³ İbn Esir, IV, 497.

¹⁴ Muhammed b. Abdullah İbn Kütaybe, *El-Maârif*, Trc. Hasan Ege, İstanbul, (ty) s.310; Yakübî, II, 290 İbn Esir, IV, 321, 525.

¹⁵ İbn-i Hallikân, II, 8; Yakübî ise bu olayı Hâlid'e yapılmış bir iftira olarak sunar. Bkz. *Tarih*, II, 93-4.

¹⁶ İsfehâni, *el-Eğâni*, XX, 16; Taberî, VII, 130-131.

tarafından asla affedilmemiştir. Fakat, Hâlid'in görevden alınması, her ne kadar buna benzer görünen bir takım olaylar ile izah edilse de, esas sebebin Hâlid'in kraldan fazla kralcı davranarak, aşırı hareketlerinin sebep olduğunu düşünebiliriz. Zaten hassas bir bölge olan ve Abdullah b. Zubeyr isyanı henüz yeni bastırılmışken, onun yaptığı konuşmalar ile insanların duygularını kaşımının zararlı olacağını Emevî yöneticileri herhalde fark etmiş olmalılar.

Hâlid el-Kasrî Mekke valiliğinden alındıktan sonra, ne Süleyman, ne de Ömer b. Abdülaziz döneminde(99/717-101/720) herhangi bir idari göreve atanmadı. Yezid b. Abdülmelik döneminde de (101/720-105/724) Yezid b. Muhelleb ile II. Yezid arasında önemsiz sayılabilecek birkaç elçilik dışında önemli bir göreve getirilmemiştir¹⁷. Bu arada başardığı en iyi iş, Hişâm b. Abdülmelik'i Halife olarak seçtirmesi olmuştur.¹⁸ Bu başarısı ona Emevîler için en itibarlı ve yüksek görev olan Irak valiliğinin yolunu açmış ve on yıl gibi uzun bir aradan sonra (96/715-105/724), Hâlid tekrar sahneye çıkmıştır.

II- Irak Valiliği ve Hişâm'ın Parlak Devri:

Hişâm b. Abdülmelik iktidara gelir gelmez, Hâlid'e olan vefa borcunu ödemek için Irak valisi Ömer b. Hubeyre'yi azlederek Halidel-Kasrî'yi ataması olmuştur.¹⁹ Kuşkusuz böyle önemli bir göreve tayin edilmesini, Halifenin vefa borcunu ödemesiyle izah etmek konuyu basitleştirmek olur. Bir defa Irak bölgesi Emevî iktidarına muhalif grupların yaşadığı ve sürekli tehlikeli isyanların çıktığı en hassas bölgeydi. Ayrıca burada iki büyük kabile federasyonu olan Kaysîler ile Kelbîler arasında devlet hassas ve oldukça dikkatli bir denge politikası takip etmek zorundaydı. Bu yüzden atanan valinin hem Kaysîlere, hem de Kelbîlere eşit durabilecek bir kimse olmalıydı. Bundan dolayı Halid'in mensup olduğu Becile kabilesinin herhangi bir kabile bağı yoktu. Ayrıca Hişâm idari yetenek ve tecrübesi bulunan birisinin vali olarak atanması için bu özellikleri en sadık yandaşlarından Hâlid'de bulması sonucu Irak valisi olarak atadı(Mart 105/723-4)²⁰.

¹⁷ İbn-i Esîr, V, 67-8

¹⁸ Bu görevi yaparken oynadığı rol hakkında geniş bilgi için bkz.Yakubi, II, 313-314; Ayrıca bkz. İ.Hakkı Atçeken, 27-28.

¹⁹ Hâlid'in Irak valiliğine atanma tarihi konusunda ihtilaf vardır. Taberî atama tarihi ile ilgili 105/724 ve 106/724-5 tarihini verir. Makul olan da bu atamanın Hişâm'ın Halife seçildiği yıl yapıldığıdır. Muhammed b. Cerîr et-Taberî(ö.310/922), *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, (I-XI), Beyrût 1964, VII, 547, 550.

²⁰ Yusuf 'İşş, *Devletü'l-Emevîyye*, Dımaşk-1994, 286; İ Hakkı Atçeken, Hâlid'in Irak valiliğine atanmasını Kaysî lere karşı daha zayıf durumdaki Kelbîleri güçlendirmek suretiyle bir dengenin kurulması amacıyla bu atandığını ileri sürmektedir. Halbuki Hâlid'in Kelbîler tarafından desteklenmesi valiliğinin son yıllarında ve Irak valiliğinden alınmasından sonra gelişen bir olaydır. Başlangıçta Hâlid'in atanması onun her iki tarafa da aynı mesafede oluşundan kaynaklanmaktadır. Zaten yazar iki sa-

Brockelman bu atama için "Hişâm, Irak için selefleri Ziyad ve Haccac gibi bir vali bulmanın bahtiyarlığı içindeydi. Hâlid ehemmiyetsiz bir kabileye mensup olduğundan kabilelerin fevkinde kalabildiği için Kays ve Kelb kabileleri arasındaki kıskırtıcılığı dizgin altına almaya muvaffak oldu" demektedir.²¹ Böylece Irak, bir defa daha Ziyad b. Ebîhî ve Haccac b. Yusuf gibi bir dereceye kadar anılmaya değer bir valiye daha kavuşmuş bulunuyordu. Hâlid de önceki valiler gibi Vasıt'ta ikamet etti ve onların başlatmış olduğu çalışmalarını sürdürerek bir anlamda Ziyad ve Haccac geleneğinin takipçisi oldu.²²

Hâlid'in en çok tanınmasını sağlayan, aralıksız 15 yıl (105/724-120/738) sürdürdüğü Irak valiliği süresince daha önce Haccac tarafından başlatılmış olan bir çok imar ve ıslah işlerini sürdürmek suretiyle pek çok kalıcı esere imza atmıştır. Belazurî onun Irak'taki imar faaliyetlerine ilişkin dağınık halde önemli bilgiler verir. Bunlardan birisi Kûfe'de üstü tuğla ve kireç taşından yapılmış tonozlarla kapalı büyük bir kapalı çarşı yaptırdığını haber verir.²³ Ayrıca daha önce Kûfe camiinde Ziyad b. Ebîhî tarafından yaptırılan "Mahsureyi", Hâlid el-Kasrî restore ettirmiş, kendinden önce Ömer b. Hubeyre tarafından yaptırılan Kûfe köprüsünün de tamirini yaptırmıştır.²⁴ Kûfe yakınlarındaki bir köyü kendi mülküne geçirerek, burada "Hâlid Sarayı" diye meşhur olan bir de saray yaptırmıştır.²⁵ Yine bu dönemde Halifeden izin alarak Dicle nehri üzerinde büyük meblağlara mal olan bir köprü yaptırmıştı. Ancak kısa bir zaman sonra köprü'nün yıkılması üzerine Halife Hişâm bu köprü'nün masraflarını Hâlid'e tazmin ettirmiştir.²⁶

Onun Irak valiliği sırasında gerçekleştirdiği kalıcı çalışmalardan birisi de kendi adına para bastırması olmuştur. İslam tarihinde para basımı ilk olarak Abdülmelik b. Mervan zamanında başlamış, bu genel siyasete uygun olarak Irak valileri olan Hacca b. Yusuf ve Ömer b. Hubeyre tarafından da para bastırılmıştır.²⁷ Bu paralara Haccac b.

tır önce ve devamında bu durumu kabul etmektedir. Bkz. *Devlet geleneği Açısından Hişâm b. Abdülmelik*, Ankara-2001, 47.

²¹ C. Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi*, trc.Neşet Çağatay, Ankara-1964, s.87-88.

²² Ebî Muhammed Ahmed el-Kûfî, *Kitâbü'l-Futûh*, (I-IV) Beyrut-1964, IV, 264; İbn, Esîr, V, 106, Ayrıca Bkz. Julia Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, Trc. Fikret İşıltan, Ankara- 1963, 194-5

²³ Belazuri, *Futuh*, 402.

²⁴ Age, 397, 410 (trc).

²⁵ Age, 402.

²⁶ Belazuri, 408.

²⁷ Takıyyüddin Ahmed el-Makrizi, *Eski ve İslam Paraları*, trc. İ. Hakkı Konyalı, İstanbul-1946, 34-44.

Yusuf'a nispetle *Yüsufiyye*,²⁸ Ömer b. Hubeyre'ye nispetle de *Hubeyriyye*²⁹ deniyordu. Aynen önceki valiler gibi Hâlid el-Kasrî de kendi adına para bastırılmış bu paralara da Hâlid el-Kasrî'ye nispetle *Hâlidîyye* denilmişti. Hâlid'in bastırıldığı paraların saf altından ve standart vezinde basılmış, ayrıca tedavülde olan eksik paraları toplatarak imha ettirmişti. Ayrıca hile yapan darphanecilerin(*ehl-i tirâz*) ellerini kestirerek cezalandırmıştır³⁰. Bundan dolayı Abbâsî'lerin ilk döneminde Halife Mansûr, henüz Abbasi devleti tarafından yeni para basılmadığından, piyasalarda tedavülde olan ve Emevîlerin Irak vâli-leri tarafından bastırılan sadece bu paraları (*Yüsufiyye, Ömeriyye ve Halidîyye*) kabul etmiş ve vergi tahsilinde bu paraların dışındakileri kabul etmemişti. Çünkü bu vâli-ler, mâli konulardaki sıkı politikaları ile meşhur olduklarından, para basımında da ölçü ve alâşımalarının denetimlerini ihtimamla korumuşlardı. Bunlardan önceki basılan paralar hakkıyla basılmadığından "*mekruha*" denilmişti.³¹

Hâlid el-Kasrî halefi Haccac gibi etrafında topladığı tecrübeli ve yetenekli elemanlar ile Haccac'ın başlatmış olduğu, "*Batîha*" bölgesinin³² bataklıklarının kurutulması çalışmalarını sürdürmüştür. Aşağı Irak'ın(*Sevad*) bataklıkları kurutulurken ziraat için son derece elverişli ve geniş ziraat alanları ortaya çıkarılmıştır. Bunlardan Haccac'ın ün-lü mühendisi Hasan en-Nebtî çalışmalarına Hâlid döneminde de devam etmiş; *Nehri Hâlid, Baciri, Tarmana, Câmî ve el-Mubareke*³³ gibi

²⁸ Haccac b. Yusuf, Abdülmelik b. Mervân tarafından Mekke, Medine vâliliklerinden sonra h.75/694 yılında Irak vâlisi oldu. Bu dinarları da aynı yıl bastırdı. Bkz. Taberi, *Târih*, VI, 440.

²⁹ Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'den önce Irak vâlisi olarak bulunuyordu. Cezire ve Ermeniyeye vâlilikleri de yaptı.

³⁰ Belazuri, 656; İ.Hakkı Atçeken, 204; Ayrıca Emevî devri siklerinin Nümizmatik açısından ayrıntılı bir incelemesi için bkz. Tuncay Aykut, *Emevî Sikkeleri-Post Reform Umayyads Coins*, İstanbul-1982, s. 54-64.

³¹ Bkz. Belâzûrî, *Futûh*, s. 656- 657 (t. 687); Kudâme b. Câfer, *Harâc*, s. 60; a. mlf. *Menziletu'l- Hâmise*, s. 227- 230.

³² Aşağı Irak'ta yer alan bu bölge, Fırat ve Dicle'nin etrafa taşmasıyla ortaya çıkmış bataklık bir bölgedir. Irak'ın Sevâd bölgesindeki nehirler Sâsânîlerin son dönemlerinde setleri ihmal edildiğinden, *Betâih* denilen bu Sevâd bataklıkları oluşmuştu. Büyüklüğü yaklaşık 900 fersâh kareye (1 Fersâh kare $\cong$ 6 km² olduğuna göre bataklığın genişliği 32.4000 km²) ulaşıyordu. Gerek Emevîler, gerekse Abbasiler döneminde bu bataklığın kurutulurken sulu tarım arazisi elde etmek için sürekli bölge valileri bu çalışmaları sürdürmüşlerdir. Bkz. Ebû'l-Ferec Kudâme b. Ca'fer, (ö.337/948), *el-Harâc ve Sanâ'atü'l-Kitâbe*, thk. Muhammed Hüseyin Zebîdî, Bağdâd-1981, 240-241. K Strange, *Buldân-ı Hilafeti's- Şarkiyye*,trc; Cürçis Avvad-BEsr Francis, Bagdad-1954, 43-45. Mesûdî'nin bu rakamın 1,500 Fersâh kare (90.000 km) olduğunu rivayet etmektedir. Bkz. Ebu'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mesûdî (ö.346/957), *Murûcu'z-Zeheb*, thk.Abdülemir Mühennâ, I-IV, Beyrut-1991, I, 107.

³³ Bu nehir Hâlid'in idari merkezi olan Vasıt' üç fersah uzaklıkta bir yerdedir. Burada aynı isimde bir de köy vardır. Bkz. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, thk. Ferid Abdülaziz el-Cündî, (I-VII) Beyrut-1ty, V, 60.

sulama kanalları açtırmıştır.³⁴ Hatta bu kanallardan *el-Mubareke* için ünlü şair Ferazdak şu beyitleri söylemişti: "*Hâlid kendi gücüyle Halîfesine suları diğer ırmaklara karşın bir kanal başısladı. "el-Mubarek" adı gibi kutlu olup Sevad ekinlerini ve zalimlerin devlerini suluyor*"³⁵

Hâlid sulama kanalları havzasında ortaya çıkan ziraata elverişli toprakları dağıtmadan kendi emlaki gibi kullandı. Bu arazilerin mahsullerinden muazzam gelirleri elde ediyordu. Aynı zamanda bu toprakları işlemek için çalıştırdığı kalabalık adamları ve haremli de meydana gelmişti³⁶. İbn Esîr'in rivayetine göre Hâlid'in açtırdığı Nehri Hâlid, Baciri, Tarmana, el-Mubarek ve el-Câmî kanallarının suladığı topraklardan yıllık 20.000 dinar gelir elde ediyordu.³⁷ Bir başka rivayete göre bu topraklardan 13 milyon dirhem geliri vardı. Yine Hâlid, Kûfe'deki vekili Tarık'ın oğlunun sünnet düğüne mal ve elbiselerden başka bin kadar erkek ve kadın hizmetçi hediye ettiği doğruysa,³⁸ bütün bunlar Hâlid'in Irak valiliği sayesinde kazandığı servetin boyutunu gösterir.

Ayrıca, ıslah edilen bu münbit arazilerden kaldırılan buğday, Halifenin diğer yerlerden topladığı buğday miktarına yaklaşıyordu. Zaman zaman Hâlid buğdayları piyasadan çekerek fiyatların yükselmesine, bazen de piyasaya çok miktarda buğday sürerek fiyatları düşürerek ucuz fiyata buğday stokluyordu. Bu ise piyasada aşırı fiyat dalgalanmalarına sebep olmaktaydı. Halife tarafından uyarıldığında, Hâlid'in cevabında: "*Benim fiyatları yükselttiğimi sanıyorsunuz*" ifadesine rastlanması, aslında onun devleti zora sokacak düzeyde bir spekülasyon gücüne ulaştığını gösterir. Bu gelişmeler üzerine Hişâm ile aralarındaki yazışmalarda, Halife Hişâm, Hâlid'e, "*Halifenin ürünleri henüz yetişmeden ve piyasaya satışa çıkmadan, yetiştirdiği ürünleri satma*" diye tenbih ediyordu.³⁹ Bu ifadeler gösteriyor ki Hâlid ülkede fiyatları kendi istediği şekilde kontrol altında tutabilecek bir zenginliğe ulaşmıştı.⁴⁰

Hâlid, ıslah ettiği arazileri zimmetine geçirerek 15 yıllık valiliği sırasında hem kendi, hem de yakınlarını zengin etmiştir. Kendisi bu

³⁴ İbn Esîr, V, 182.

³⁵ Age, 402, 408 (t. 417)

³⁶ J. Wellhausen, a. g. e., s. 157.

³⁷ İbn Esîr, V, 182.

³⁸ İbn, Esîr, V, 192-3

³⁹ İbn, Esîr, V, 183 ; J Wellhausen, a. g. e., 157

⁴⁰ Ortaçağ İslam dünyasında zirai mahsullerin yetişmesi ile ortaya çıkan fiyat dalgalanmaları, devletin vergi gelirleri ile köylünün ödeme gücü arasında, her iki tarafı da etkileyen önemli bir konudur. Özellikle Abbasiler döneminde sıkça gündeme gelen bu problemin, devleti ve köylüyü nasıl etkilediği ve devletlerin fiyat ayarlamaları konusunda nasıl bir siyaset takip ettiklerine dair geniş bilgi için bkz. Mustafa Demirci, *İslam'ın İlk Üç Asrında Toprak Sistemi*, İstanbul-2003, 398-408.

arazilerden öyle büyük bir zenginlik elde etmişti ki günlük 36.000 bedeviyi doyurduğu nakledilir. Muhtemelen bu 36.000 kişi, onun çiftliklerinde ve topraklarında çalışan insanlardı. Kuşkusuz Irak valiliği sırasında Hâlid'in bu durumunun Hişâm'ı rahatsız etmemesi düşünülemezdi ve 15 yıllık valiliğinin artık zamanının geldiğini düşünüyor olmalıdır. Özellikle Irak'taki halife arazilerinin(*Duyâu'l-Hilafe*) geliriyle ilgilenen amillere rahat vermemesi, zamanla buraların gelirine el koyması ve bu olayların Hişâm'ın kulağına geçmesi, bardağı taşıran son damla oldu⁴¹.

III-Hâlid el-Kasrî'nin Sonu:

Valiliğinin son yıllarına doğru daha önceki icraatları ve sözleriyle Hâlid'in artık iyice yıprandığı görülür. Kaysilerin Halife üzerindeki dinmeyen şikayetleri de eklenince işin sonuna gelinmiştir. Hişâm'ın onu görevden aldığını bildiren mektubun içeriğinde her ne kadar asıl sebep mali konulardaki suistimalleri olsa da dini tutumu ve Ğayr-i Müslimler ile ilişkileri söz konusu edilmektedir.

Hâlid el-Kasrî'nin annesi Yunanlı bir Hıristiyan olması ve Irak valiliği sırasında annesi için bir kilise yaptırması aşırı tepki toplamıştır. Bundan dolayı Ferezdak şiirlerinde onu alaya alarak; "*O bir camiye yıktırıp, yerine bir kilise yaptırdı, annesi için de bir haç diktirdi; Onun annesi tek olan Allah'a inanmıyordu ve onu domuz sütü ve şarapla beslemişti*" sözleriyle aşağılıyor.⁴² Harici şair Behlül de valiliğinin son yıllarında(119/737) yıllarında yazdığı bir şiirinde ise yine bu kilise meselesini gündeme getirerek; "*Hâlid camileri yıktırıyor, kiliseler yaptıırıyor, Mazdekleri işe alıyor ve Ğayri müslimlerin Müslüman kadınlarla evlenmesine göz yumuyor*" beyitleri ile onun dine lakaytlığını ilan ediyor.⁴³ Behlül'ün taraftarlarının da Hâlid için; "*mescitleri yıkan kiliseler inşa eden havralar, yaptıran Müslümanların işini mecüsülere tevdi eden Müslüman kadınları zimmilere peşkeş çeken, Hâlid'i öldürüp rahatlayalım*"⁴⁴ sözleri, hakkında dindar çevrelerin ne düşündüğünü özetlemektedir. Bu sözlerde de vurgulandığı gibi Yahudi ve Hıristiyanları mali bürokraside görevlendirmesi başa kakılıyordu. Nitekim Hişâm onu görevden aldığını bildiren mektubunda da aynı şeyleri başına kakmıştır: "*Vergi toplama işinde Yahudileri, Hristiyanları ve Maniheistleri görevlendiriyorsun; Müslümanlardan üstün olmalarına izin veriyorsun.*" Bunu da Hâlid'in annesinin Hıristiyan olması ile açıklamıştı. Aynı mektupta Hişâm Mekke valiliği

⁴¹ İbn, Esir, V, 190

⁴² İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II, 286; İsbekani, *el-Eğâni*, XXI, 313.

⁴³ Muhammed b. Cerir et-Taberi(ö.310/922), *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, (I-XI), Beyrût 1964, VII,130-131; İsfekânî, *el-Eğâni*, XX, 16.

⁴⁴ İbn, Esir, V, 174

sırasında Zemzem suyuyla ve Kabe ile alay etmesini de eleştirmişti.⁴⁵ İsbahâni onun açıktan açığa Halife'nin peygamberden üstün olduğunu söylediğini ve Kuran okuyanlara saygı duymadığını nakleder.⁴⁶ Maniheistleri koruduğuna dair erken rivayetler arasında bir iz rastlanmamaktadır. Sadece Emevilerin son dönemindeki karışıklıklardan ve otorite boşluğundan faydalanan Maniheist rahiplerin merkezleri Bâbil'de kiliseler halinde örgütlenerek bölgede etkinlik kurdukları biliniyor. Bu dönemde özellikle de Irak bölgesinde İranlı unsurların vergi ve katiplik işlerinde Müslüman Araplardan daha başarılı oldukları, mahalli görevliler vasıtasıyla vergilerin toplanmasına devam edildiği ve daha çok gelir getirdiklerinden dolayı yöneticilerce tercih edildiği bilinen bir gerçektir.⁴⁷ Muhtemelen bu unsurlar Irak valisi Hâlid el-Kasrî (ö.124/741) tarafından bu gerekçelerle kısmen himaye edildiler. Zaten Hişâm devri Hıristiyanlara ve diğer dinlere karşı bir yumuşama dönemidir. Hatta Antakya patrikliği uzun bir aradan sonra Hişâm'ın izniyle açılmıştır.⁴⁸

Dolayısıyla Hıristiyan, Yahudi ve Maniheistleri koruduğuna dair iddialar, daha çok Abbasiler devrideki zındıklarla mücadele söyleminin bir öğretisi olarak ortaya çıkmış görünüyor.⁴⁹ Bütün bu iddialardan ortaya çıkmaktadır ki Hâlid el-Kasrî'nin İslam'a karşı saygısızlıktan çok geçmişten getirdiği ve hala biraz devam eden *pağan* alışkanlıkları söz konusudur. Annesinin Hıristiyan, baba dedesinin bir Teyma Yahudisi olması ve Irak gibi Maniheistlerin hem çok, hem de bürokratik tecrübeleri ile öne çıkmaları, onun sıradan bir Müslümandan daha çok Hıristiyanlara, Yahudilere ve Maniheistlere karşı daha hoşgörülü yapmış olmalıdır. Hıristiyanlık için "*Onların dini sizinkinden daha da kötü değil*" sözü bu tavrı gösterir.⁵⁰

Hâlid el-Kasrî'nin kendisi zındıklıkla itham edilmesine rağmen, Emevî devrindeki muhalif dini önderlerin pek çoğunun onun elinde can verdiğini görüyoruz. Özellikle görevinin son yıllarında adeta mayın tarlası üzerinde yaşıyormuş hissiyle sürekli korku içinde olduğu görülür ve en acımasız icraatlarını da bu dönemde yapmıştır. Bir de-

⁴⁵ Hişâm'ın bu mektubu 19/737 tarihlidir. Bkz. Zübeyr b. Bekar(ö.256/869), *Ahbârü'l-Muvaffikiyyat*, Bağdad-1972, 290-295; Muhammed b. Yezid el- Müberred(ö. 285/898), *el-Kamül fi'l-Edeb*, thk. Zeki Mubarek, Kahire-1936, III, 1281-1282.

⁴⁶ Bkz. *el-Eğâni*, XXII,16, 18

⁴⁷ Belâzurî, Arap vergi görevlilerinin kendi aşiretlerini korudukları, başkalarına fazla vergi koydukları için dihkânların tercih edildiğini haber verir. Üstelik "*onlar daha basiretli, daha maharetli ve daha mülayim bir şekilde daha çok vergi toplamaktadır*" denilmektedir. Bkz. Belâzurî, *Ensâb*, c. I/4, 223;

⁴⁸ J. Welhausen, 164.

⁴⁹ Melhem Chokr, *Zındıklık ve Zındıklar*, trc: Ayşe Meral, İstanbul-2002, s.1001.

⁵⁰ el-Müberred, III, 813.

fasında Küfe mescidinde Hutbe verirken, Muğire b. Saïd ve Beyân b. Seman liderliğinde altı kişilik(yada 20) Şii bir grubun isyan ederek(120/737) Küfe'ye gelmekte olduğunu duyunca,⁵¹ telaş ve korku içinde "Bana bir su verin" dediği rivayet edilir. Onun bu durumunu alaya alan şair Yahya b. Nevfel bir şiirinde olayı canlı olarak şöyle tarif etmektedir:

"Ey Hâlid Allah seni hayırla mükafatlandırmasın Müğirenin yanında kükreyişinden korkup az kalsın altına işeyecektin Bana bir su verin" dedin sonra minbere işedin"⁵².

Daha sonra isyancıları yakalatan Hâlid'in onları yakarak öldürttüğü rivayet edilir⁵³. Mutezile önderlerinden Câ'd b. Dirhem, Emevîlerin kader ideolojisine karşı irade hürriyetini ve Halku'l-Kuran meselesini savunduğu için, Halife Hişâm tarafından Hâlid'e gönderilmiş ve bir kurban bayramı günü hapisten çıkarılarak Hâlid'in kurbanı olarak(!) idam edilmiştir⁵⁴. Daha önce zikrettiğimiz gibi Mekke valiliği sırasında Said b. Cübeyr'i Haccac b. Yusuf'a teslim ederek, acıklı bir şekilde Haccac tarafından öldürülmesine Hâlid el-Kasrî sebep olmuştur. Buna karşın Hâlid'in Irak valiliği sırasında Haşimoğulları ile iyi ilişkiler kurduğu ve onlara ihsan ve ikramda bulunduğu, daha sonraki sorgulamaları sırasında sıkça gündeme gelmiştir. Hatta mal varlığının bir kısmının Zeyd b. Ali'nin üzerinde olduğu, Zeyd'in de bunu Hişâm'ın huzurunda doğruladığı; başka bir rivayette Hâlid'in Zeyd'de 600.000 dirhemi bulunduğu iddia edilmiştir.⁵⁵ Bu rivayetler Hâlid'in Şiilerle iyi ilişkileri olduğunu kanıtlar ve muhtemelen görevden azlinde bu ilişkilerin de etkisi olmuştur.

Diğer taraftan başlangıçta Kaysî ve Kelbîlere karşı tarafsız olan Hâlid'in daha sonra gelişen ilişkileri içinde Kelbîlere daha yakın bir konuma sürüklenmişti. Horasan valiliğini sürdüren kardeşi Esid, Horasan da açıkça Yemenîleri tutuyor, Kaysî karşıtı bir siyaset takip

⁵¹ Bu isyan hakkında geniş bilgi için bkz. İ.Hakkı Atçeken, 120-122.

⁵² İbn Esîr, V, 172

⁵³ Taberî'de bu olay şöyle anlatılır: "*İsyancıardan Muğire ve Beyan b. Seman Hâlid'in huzuruna getirildiler. Hâlid tahtının mescide çıkarılmasını ve birde kamış ve neft getirilmesini emretti. Kamçıyla döğmeye başlayınca onlar da kamışları kucaklayarak korunmak istediler. Bu sırada muhafızlara kamışla birlikte onları bağlattı ve üzerlerine neft dökerek yaktı. Gruptakilerin hepsi böyle yakıldılar*". Bkz. *Tarih*, VII, 656-657; M. G. Hudgson, *İslamın Serüveni*, terc; komisyon, İstanbul 1993, I. 234

⁵⁴ Hişâm öldürmesi için Ca'd'ı Hâlid'e göndermiş, fakat Hâlid onu hapsederek bir müddet bu emri geciktirmişti. Fakat Ca'd'ın taraftarları Halifeye baş vurarak serbest bırakılmasını isteyince, Halife Ca'd'ın hala yaşadığından haberdar olmuş ve idam ettirmişti. Mustafa Öz, "Ca'd b. Dirhem", *DİA* VI 543; Bu olayın tarihi ihtilaflıdır. Kesin tarih Hâlid'in valiliğinin son yılı olarak kabul edilmektedir. Bkz. İ. Hakkı Atçeken, 130-131.

⁵⁵ Taberî, VIII, 31-34.

ettiğinden, Halife Hişâm'ın emriyle görevden azledilmişti.⁵⁶ Buna ilaveten incittiği Emevî soylularının Kaysilerle ittifak kurması neticesinde, Hâlid iyice zor durumda kaldı. Sulama kanallarının açılmasında çalıştırdığı en yakın elemanlarından Hasan en-Nebtî dahi ona ihanet etti. Hişâm onu azletmek için düşüncelerini olgunlaştırırken, Hâlid'in Horasan'a tayin ettiği kardeşi Esid tam bu sırada öldü (120/737-8). Bu olay Hişâm'ı vereceği kararda daha da rahatlattı. Tarafsızlığı göz önüne alınarak atandığı Irak valiliğinde artık Yemeni taraftarlığı açığa çıkmış ve Kaysî kabilelerin tepkisini üzerine çekmişti. Dolayısıyla Hâlid'in tercih sebebi olan özelliklerinin hiç biri artık işe yaramaz hale gelmişti.

Nihayet Hişâm Yemen valisi Yusuf b. Ömer es-Sekafiye bir mektup yazarak kendisini Irak valiliğine atandığını, gizlice Irak'a giderek görevi devir almasını istiyordu. Yusuf emredildiği gibi gizlice Kûfe'ye geldi ve orada Hâlid'in vekili Tarık ve sonra da Hâlid'i yakalayarak Hire'de hapsedti. Ailesi ve yakınları ile birlikte on sekiz ay hapiste kaldı. Bu süre içinde zimmetine geçirdiği devlet parasını iade etmesi için ağır işkencelere tabi tutuldu. Her gün 70.000 dirhem ödemek zorunda bırakılıyordu, ödemediği takdirde ise ağır işkenceler uygulanıyordu⁵⁷. Ancak bütün bu işkenceler sonucunda paranın tahsil edilip edilemediği ihtilafıdır. Yusuf b. Ömer'in ondan tahsil ettiği para miktarı hakkında farklı rivayetler vardır. Bunlar arasında sadece Hâlid'den 19.000.000 ya da 20.000.000 dirhem aldığı belirtilmektedir. Diğer haraç görevlileri ile birlikte bu rakam 90.000.000 ile 100.000.000 dirhem arasında değişmektedir.⁵⁸ Hapisten çıktıktan sonra buradan Rusafe'ye giderek Halife Hişâm ile görüşmek istedi. Fakat 15 yıl beraber çalıştığı ve uğruna en ateşli ve sivri konuşmalar yaptığı Halife tarafından kabul edilmedi; güvendikleri tarafından yüz üstü bırakılmıştı. Buradan Şâm'a gitti ve orada bulunduğu sırada 123/740 yılında Şâm'ın birçok mahallesinin de yandığı büyük bir yangını çıkarmaktan mesul tutularak bütün ailesi ile birlikte yeniden tutuklandı; fakat kısa bir süre sonra suçsuz olduğu anlaşılınca serbest bırakıldı. Bu dönemde Hâlid'in Halifeye karşı bütün hürmet tavırlarını bıraktığı, Hişâm'a ağır sözler ve küfürler söylemesine rağmen, Hişâm'ın onu cezalandırılmadığı dikkat çeker⁵⁹.

Hişâm'ın ölümünden sonra Velid b. Yezid Halife olunca, Hâlid'i tekrar Yusuf b. Ömer'e 50.000 dirhem parayı geri alması için teslim etti. Yusuf, Hâlid el-Kasrî'yi Kûfe'ye götürdü ve aşırı şekilde işkence

⁵⁶ İ. Hakkı Atçeken, 63.

⁵⁷ Yakübî, II, 325, İbn Esir V, 193, İbn Hallikân, II, 9

⁵⁸ Yakubi, II, 323-24

⁵⁹ J. Wellhausen, a. g. e., 169

ederek servetinin sırrını öğrenmek istedi. Nihayet işkence altında ayakları kırılarak öldürüldü ve Hire'ye defnolundu (Eylül-125/743).

Hâlid el-Kasrî'nin öldürülmesi, Emevî hanedanının çöküşünü çabuklaştıran sebeplerden biri oldu. Çünkü onun ölümünden sonra ilk defa olarak Irak ve Suriye'den müşterek siyasi bir heyecan meydana geldi. Zındıklık ve küfürle itham edilmekle beraber Şii ve Ehli beyt taraftarlığı ile de itham edilen Hâlid'in öldürülmesi, kendi aralarında çarpışan grupları birleştirdi. Şâm bölgesindeki isyanın alanı genişlemiş ve herkesin Emevîlere karşı kılıca sarılmasına ve Emevîlerin iyice yıpranmasına yol açmıştır⁶⁰.

Sonuç olarak Halid el-Kasrî Emevî tarihinin yıkılış döneminin en dikkat çeken simalarından biridir. Siyasi çizgi olarak Haccac b. Yusuf geleneğini temsil eder. Dini konulardaki lakayt tavırları ve sözleri daima hakkında şüphe uyandırmıştır. Bunda annesinin Hıristiyan olması da etkili olmuştur. Irak bölgesindeki dini ve sosyal hareketlerden doğan problemler, onu diğer dinlere karşı daha esnek bir siyaset takip etmeye zorlarken, İslamî gruplara karşı daima daha sert olmuştur. Onun valiliği zamanında Irak iktisadi bakımdan bir canlanma ve kalkınma dönemi yaşamıştır. Bu gelişmeden en fazla faydalanan ise kendi ve yakınları olmuştur. Emevî yönetimine aşırı sadakatı ile tanınan Hâlid, ömrünün sonunda, bir ömür sadakatle ve can siperâne hizmet ettiği, Emevîlerin kadrine uğrayarak, işkence ile öldürülmüştür. Ancak siyasi hayatı boyunca temsil ettiği kabileler arası denge siyaseti, onun ölümü ile bozulmuş ve Emevîlerin yıkılışını hızlandırmıştır.

---

⁶⁰ Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, trc. İsmail Yiğit-Sadrettin Gümüş, İstanbul-1985, I, 429, 431